

**TÜRK HUKUK TARİHİ
ARAŞTIRMALARI**

Journal of Turkish Legal History

ISSN: 1306-6889

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları

Journal of Turkish Legal History

Sayı 25-26, 2018 (Bahar-Güz)

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü	Fethi Gedikli (İstanbul Üniversitesi Sadri Maksudi Arsal Hukuk Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü)
Kurucular	M. Âkif Aydın, Mehmet Akman, Ekrem B. Ekinci, Fethi Gedikli, M. Macit Kenanoğlu, Mustafa Şentop, Mürteza Bedir
Yayın Kurulu	M. Âkif Aydın, Mehmet Akman, Ekrem B. Ekinci, Fethi Gedikli, M. Macit Kenanoğlu, Mürteza Bedir, Sami Erdem, Ayhan Ceylan, Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu
Danışma Kurulu	İdris Bostan (İstanbul Ü.), Feridun Emecen (İstanbul 29 Mayıs Üni.), Mehmet İpşirli (İstanbul Medipol Üni.), İsmail E. Erünsal (İstanbul 29 Mayıs Üni.), M. Emin Artuk (İstanbul Medipol Üni.), İbrahim Kâfi Dönmez (İstanbul 29 Mayıs Üni.), Kemal Beydilli (İstanbul 29 Mayıs Üni.), Engin Deniz Akarlı (İstanbul Şehir Üni.), Sevgi Gül Akyılmaz (Ankara Hacı Bayram Veli Üni.), Mustafa Avcı (Ankara Sosyal Bilimler Üni.), Yusuf Karakoç (Dokuz Eylül Üni.), Nevin Ünal Özkorkut (Ankara Üni.)
Editör	Fethi Gedikli
Yardımcı Editör	Ali Adem Yörük
Sekreterlik	Furkan Şahan
Baskı	Pelikan Basım, Odin Topkapı Center no: 28/1a, Topkapı / İstanbul Tel: 0212 613 79 55
Baskı Tarihi	Aralık 2019

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları yılda iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir.
Dergide yer alan yazıların ilmî ve fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yönetim

İstanbul Üniversitesi Sadri Maksudi Arsal
Hukuk Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Merkez Bina
Oda 58 Beyazıt/İstanbul/Türkiye
e-posta: hukuktarihimerkezi@istanbul.edu.tr

Bu sayı Sancaktepe Belediyesi'nin katkılarıyla basılmıştır.
Belediye Başkanı Av. Şeyma Döğücü'ye teşekkür ederiz.

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları

Sayı 25-26 • 2018 (Bahar-Güz)

İçindekiler

Memlükler Döneminde Fıkıh Eğitimi <i>Tuncay Başoğlu</i>	5
<i>Belgeler/Notlar</i>	
Hukuk Reformu Metinleri 5: Bonfils-Fauchille'in <i>Manuel</i> 'i Türkçe'ye Nasıl Aktarılmalı? - Ahmed Selahaddin İle Mahmud Esad Seydişehir Arasında Bir Tercüme ve Terim Tartışması <i>Haz. Furkan Şahan</i>	61
Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Hukuk-ı Cezasının Esasıyla Terakkiyât-ı Tedriciyesi <i>Affan Osman - Haz. İbrahim Enes Onat</i>	87
Tanzimat Dönemi Ceza Kanunlarına Medhal: Kanun-ı Cezamızın Edvâr-ı Tekâmülü <i>Haz. Yasin Yılmaz</i>	103
Deniz Ticareti Hukuku Tarihine Medhal: Hukuk-ı Bahriye Tarihçesi <i>Kostaki Vayani - Haz. Rıdvan Abdurrahman Demirtaş</i>	161

Belgeler/Notlar

HUKUK REFORMU METİNLERİ 5:

BONFİLS-FAUCHİLLE'İN MANUEL'İ TÜRKÇE'YE NASIL AKTARILMALI? - AHMED SELAHADDİN İLE MAHMUD ESAD SEYDİŞEHRÎ ARASINDA BİR TERCÜME VE TERİM TARTIŞMASI*

Haz. Furkan Şahan **

Son dönem Osmanlı hukuk muhitinin iki önemli ismi, Ahmed Selahaddin Bey (1878-1920) ile Seydişehirli Mahmud Esad Efendi (1855-1918) arasındaki bir polemik'in metinlerini biraraya getirdik.

Ahmed Selahaddin ile Mahmud Esad Seydişehirî, II. Meşrutiyetin ilk aylarında, devletler hukuku ders kitabı olarak kullanılan bir “manuel”in Türkçeye nasıl aktarılacağı meselesinden ötürü karşı karşıya gelmiştir. Kaynak metin, Henry Bonfils (1835-1897) ile Paul Fauchille'in (1858-1926) *Manuel de droit international public (droit des gens)* adlı eserlerinin giriş kısmıdır¹. Mahmud Esad Seydişehirî, bu kısmı, Mekteb-i Mülkiye'de okutulmak üzere, *Hukuk-ı Düvel - Medhal* adıyla tercüme ederek bastırılmış²; Hukuk Fakültesi'nde, o yıl, devletler hukuku dersleri vermeye başlayan

* Dizi hakkında bilgi için bkz. Ali Adem Yörük, “Hukuk Reformu Metinleri - Giriş”, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, sy. 21, 2016 Bahar, s. 83-86. Yardımları için hocamız Prof. Dr. İsmail Kara, Doç. Dr. Abdurrahman Savaş ve Araş. Gör. İbrahim Enes Onat'a müteşekkirimiz.

** Araş. Gör. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı.

¹ Tercüme tarihine yakın bir baskıdaki giriş kısmı için bkz. Henry Bonfils - Paul Fauchille, *Manuel de droit international public (droit des gens)*, dördüncü baskı, Paris, 1905, s. 1-76.

² Mahmud Esad İbn Emin Seydişehirî (Maliye Nezareti müsteşarı, Mekteb-i Mülkiye ve Darülfünun muallimlerinden), *Hukuk-ı Düvel - Medhal*, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, [Hicrî] 1326 [1908], 192 s.

Ahmed Selahaddin, Seydişehirî'nin tercüme/uyarlama kitabını sert bir üslupla eleştirmiştir. Ahmed Selahaddin'in yazısıyla başlayan tartışmanın tüm metinleri *İstişare*'de yayımlanmıştır³.

Ahmed Selahaddin ile Mahmud Esad Seydişehirî arasındaki tartışmaya ait yazılar; devletler hukuku alanındaki (yenilikleri de içeren) klasik bir eserin Türkçeye nasıl aktarılacağı, terimlerin nasıl karşılanacağı⁴, bu dalın nasıl isimlendirileceği⁵, dersin kimin tarafından nasıl okutulması gerektiği, tercüme/uyarlama mantığı ve tercüme tercihleri gibi meseleler bakımından önemli olduğu gibi yetiştirme tarzları farklı iki hukukçunun anlayış, hissiyat ve önceliklerini göstermesi bakımından da dikkate değerdir.

Ahmed Selahaddin, *Manuel de droit international public (droit des gens)* adlı eserin burada tartışma konusu olan "medhal" kısmını, bu tartışmadan hemen sonra, *Hukuk-ı Umumiye-i Düvel - Medhal* adıyla neşretmiştir⁶. Ahmed Selahaddin, "Birkaç Söz" başlıklı sunuşta, "*mahv u isbat*" suretiyle yapılmış bir tercüme olarak Mahmud Esad'ın tercümesine de değinmiş; aynı eserle ilgili ikinci bir tercüme yayımlanmasını açıklamak için kendisinin bu kısmı vaktiyle tercüme etmiş olduğunu ve aslına sadık bir tercüme ortaya koyduğunu belirtmiştir⁷. Ahmed Selahaddin tercümesinin, devletler hukuku sınavında kolay-

³ Yazıların künyeleri şöyledir: A[hmed] S[elahaddin], "Bibliyografi: *Medhal-i Hukuk-ı Düvel*", *İstişare*, nr. 13, 4 Kânun-ı evvel 1324 [17 Aralık 1908], s. 613-617; Mahmud Esad, "*Medhal-i Hukuk-ı Düvel*", nr. 14, 11 Kânun-ı evvel 1324 [24 Aralık 1908], s. 662-665; Ahmed Selahaddin, "*Medhal-i Hukuk-ı Düvel* Hakkında Tenkidât ve Mahmud Esad Efendi'ye Cevap", nr. 15, 18 Kânun-ı evvel 1324 [31 Aralık 1908], s. 687-697; Mahmud Esad, "*Medhal-i Hukuk-ı Düvel*", nr. 16, 1 Kanun-ı sâni 1324 [14 Ocak 1909], s. 748-754; Ahmed Selahaddin, "Mahmud Esad Efendi Hazretlerine Cevabım", nr. 17, 7 Kânun-ı sâni 1324 [20 Ocak 1909], s. 795-800.

⁴ "Nation" kavramına önerilen karşılıklar bağlamında *Mızraklı İlmihal*'e atıf yapılması önemli olmalıdır. *Mızraklı İlmihal* tenkitleri için bkz. İsmail Kara, "Değişen Din ve Dünya Anlayışlarının Bir Kitaba, Mızraklı İlmihal'e Yansımaları Üzerine Birkaç Not", *Müteferrika*, sy. 54, Kış 2018/2, s. 185-198.

⁵ İsimlendirme meselesi için Mahmut Esat Bozkurt'un kitap ismi olarak da kullandığı "devletler arası hak" (*Devletler Arası Hak*, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1940) teklifi ve kitabın başında bu konudaki detaylı tahlili hatırlanabilir. Ayrıca bkz. Cemil Bilsel, "Devletler Hukuku Mu? Devletler Arası Hak mı?", *İÜHFİM*, VI/4, 1940, s. 631-644.

⁶ Henry Bonfils (Toulouse Darülfünunu *hukuk-ı düvel* muallimi, müteveffa) - Paul Fauchille (Paris'te münteşir *Hukuk-ı Umumiye-i Düvel Risalesi* müdürü), *Hukuk-ı Umumiye-i Düvel - Medhal*, mütercimi: Ahmed Selahaddin (İstanbul Hukuk Fakültesi *hukuk-ı düvel* muallimlerinden), İstanbul, Matbaa-i Jirayir-Keteon, 1325, 174+1 s.

⁷ "Henry Bonfils'in '*mahv u isbat*' suretiyle bir tercümesi, âcizlerinden evvel Mahmud Esad Efendi hazretleri tarafından neşr olunmuştur. Her iki tercümenin aslıyla bi'l-mukayese tayin-i kıymeti bana ait değildir. Aynı eserin tercümesinin daha evvel neşri, vaktiyle çektiğim emeğin ziyânını istilzâm etmez

lık sağlamak amacıyla kısaltılmış başka bir versiyonu daha vardır. Mekteb-i Hukuk'un "birinci sene ikinci şube talebesinden, 7046 numaralı" Abdullah Niyazi, Ahmed Selahaddin tercümesini soru-cevap haline getirerek *Telhis-i Hukuk-ı Mevzua - Medhal* adıyla yayımlamıştır⁸.

Ahmed Selahaddin, *Manuel de droit international public (droit des gens)* adlı eserin geri kalan kısımlarını, birkaç yıl içinde, "İstanbul Hukuk Fakültesi *hukuk-ı düvel* muallimlerinden" Mehmed Cemil (Bilsel) ile birlikte yayımlayacaktır⁹. Cemil Bilsel, Ahmed Selahaddin ile ortak çalışmaları hakkında şunları yazmıştır: "[1908'de] ikimiz de devletler hukuku öğretimine yeni başlamıştık. Eser telif etmek değil, bir eser tercüme etmek yoluna girmenin bize yaraşan tek yol olduğunu görüştük. Beş şubede de o yıl basılan Bonfils-Fauchille'in *Devletler Hukuku* kitabı esas alınmıştı. Biz bu kitabı tercümeğe başladık. O, medhal ile birinci, dördüncü, altıncı ve yedinci kısımlarını [tercüme etti]; ben ikinci, üçüncü ve beşinci kısımlarını tercüme ettim. Sekizinci kısım olarak da kitapta olmayan ve bizi ilgilendiren muahede ve mukaveleleri topladık¹⁰. İki bin nüsha olarak basılan eser bir iki yılda bitti. İkinci basısına başlamıştık ki harpler koptu ve kaldı"¹¹.

Ahmed Selahaddin, aşağıda metinlerini okuyacağınız polemikten sekiz yıl sonra, Mahmud Esad Efendi'nin *Tarih-i İlm-i Hukuk* adlı kitabı üzerine de

sanırım. Tercümemde, asıldan hiçbir tadilat icra etmeyerek ve fakat kitabın bütün havâşisini metnine ilave ederek yalnız kendi fikr-i kâsırânemi not suretiyle metinden ayırdım. Tercümemin kusurlarının -afvına değil- ihtarına müteşekkir olurum" (*age*, s. 11).

- ⁸ Henry Bonfils - Paul Fauchille, *Telhis-i Hukuk-ı Düvel - Medhal*, mütercimi: Ahmed Selahaddin, muallahısı: Abdullah Niyazi, Dersaadet, Necm-i İstikbal Matbaası, 1326, 47 s. (son 8 sayfa terim sözlüğüdür).
- ⁹ Kitabın diğer kısımları için bkz. Henry Bonfils - Paul Fauchille, *Hukuk-ı Umumiye-i Düvel, Birinci Kısım*, trc. Ahmed Selahaddin, İstanbul, Matbaa-i Jirayir-Keteon, 1325, 398+1 s.; *İkinci Kısım*, trc. Mehmed Cemil, İstanbul, Matbaa-i Jirayir-Keteon, 1325, 222+2 s.; *Üçüncü Kısım*, trc. Mehmed Cemil, Dersaadet, Mürettibin-i Osmaniye Matbaası, 1328, 565+5+4 s.; *Dördüncü Kısım*, trc. Ahmed Selahaddin, İstanbul, Tefeyyüz Kitaphanesi - Matbaa-i Jirayir-Keteon, 1326, 139+1 s.; *Beşinci Kısım (Hukuk-ı Harb, Birinci Kısım)*, trc. Mehmed Cemil, Dersaadet, Tefeyyüz Kitaphanesi - Keteon Bedrosyan Matbaası, 1328, 329+4 s.; *Altıncı Kısım (Hukuk-ı Harb, Muharebât-ı Bahriye)*, trc. Ahmed Selahaddin, Dersaadet, Kasbar Matbaası, 1328, 288+3 s.; *Yedinci Kısım (Hukuk-ı Harbden Bî-teraflık)*, trc. Ahmed Selahaddin, Dersaadet, Tefeyyüz Kitaphanesi - Araks Matbaası, 1329, 377+22 s. (son 22 sayfa bütün ciltlerin fihristidir. Son sayfada, 13 Ağustos 1328/26 Ağustos 1912, Pazartesi tarihi vardır).
- ¹⁰ Cemil Bilsel'in bahsettiği vesikalar cildi için bkz. *Hukuk-ı Umumiye-i Düvel, Vesâik Kısmı (Devlet-i Osmaniyyeye taalluk eden hukuk-ı düvelce haiz-i ehemmiyet olan muahedât ve mukavelât-ı düveliye)*, câmi ve mürettibi: Ahmed Selahaddin, İstanbul, Matbaa-i Jirayir-Keteon, 1328, 340+4 s.
- ¹¹ Cemil Bilsel, "Rahmetli Ahmet Salâhaddin", *Hukuk Dünyası*, sy. 4, Ocak-Şubat 1945, s. 124; ayrıca bkz. Bonfils - Fauchille, *Hukuk-ı Umumiye-i Düvel, İkinci Kısım*, trc. Mehmed Cemil, s. 3.

bir tanıtım yazısı yazmıştır¹². Bu yazıdaki değerlendirme kıstasları ve üslup oldukça farklıdır. *Tarih-i İlm-i Hukuk*'u orijinal bir eser, Seydişehirî'yi "Mekteb-i Hukukumuzun ilk mezunu ve el-yevm en kıdemli müderrisi bulunan şeyhü'l-müderrisînimiz" şeklinde takdim ettiği bu yazıyı bitirirken aralarındaki eski anlaşmazlığa da işaret etmiştir: "Hür fikirli hocamıza medyûn olduğumuz cezbe-i şükrânın birkaç sene evvel bir münakaşa-i ilmiyede kendilerine ma'a'l-iftihar muâriız bulunan kalemim ile edâsı bu tilmiz-i kadîmleri için ayrıca mücib-i mübâhât bir mazhariyettir". Ahmed Selahaddin'in *Tarih-i İlm-i Hukuk*'la ilgili şu tespiti, metinlerini sunduğumuz polemik bakımından da kayda değerdir: "*Tarih-i İlm-i Hukuk*'un başlıca hususiyeti tarz-ı tertibinde, sistemindedir. Biz veya bizim gibiler bir kitap yazacağımız zaman lisanına aşinâ olduğumuz Avrupa memleketlerinden birinde rağbet-i âmmeye mazhar olmuş, marûf bir müellifin klasik bir eserine sarılır ve insaf edip de elfâz ve mütalaâtını aynen tekabül ederek tercümeyle kalkışmasak bile eserimizin tertibi için herhalde onlardan mülhem oluruz. Bahsettiğimiz eserde ise böyle bir iktibas-ı usûl veya teşâbüh-i meslek göze çarpmıyor". (ed. Ali Adem Yörük).

*

Ahmed Selahaddin'in İlk Eleştiri Yazısı: "Medhal-i Hukuk-ı Düvel"

Hukuk, Mülkiye, Darülfünun gibi muhtelif medâris-i irfanın şayan-ı hürmet muallimi Mahmud Esad Efendi hazretleri, fıkıh, tabiiyât, iktisat, içtimaiyât ve hukuk gibi her biri bir umman-ı bî-payan olan ulûm-ı adidedeki ihtisaslarını gösteren âsâr-ı kesirelerine bir lahika-i cemile olmak üzere, hukuk-ı düvel hakkında en klasik bir kitap olmak hasebiyle Avrupa darülfünunlarında mazhar-ı rağbet olan Bonfils'in mecelle-i nefisesini -telhisan ve tevsian- tercüme ile lisanımızın bir ihtiyac-ı şedidini tatmine bezl-i hamiyet buyurmuşlardır.

Muallim-i muhterem bundan on sene evvel Mekteb-i Mülkiye'de eb-i irfanımız Ali Şahbaz'ın vefatıyla yetim kalan efkar-ı şebabı bir üvey peder ihtimamıyla terbiye ve tenmiye vazifesini reviş-i ta'b-ı nâ-pezirlerine aldıkları zaman, halka-i tedris-i fazilânelerinde bulunmak bahtiyarlığını ihraz edenlerden biri de muharrir-i âciz olduğu için kendilerine karşı muhafaza-i hürmet ederim. Mamafih bu hürmet, evlâd-ı milletin enzar-ı istifadesine vaz olunan bu tercüme

¹² Yazı için bkz. Ali Adem Yörük (haz.), "*Tarih-i İlm-i Hukuk*", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 5, 2008 Bahar, s. 155-159.

hakkında mütalaât-ı tilmizânemi yazmağa mani değildir. Tercümeysi aslıyla tatbik ettim. İlk sahifede “peuple” kelimesi “ahali”, “nation” da “kavim” diye tercüme edilmiş. Bu tercümeğe göre Türkçe’de “bir şehrin ahali” denirse, “le peuple d’une ville” diye tercüme olunmak icab edecek. Bize kalırsa “peuple”ü “kavim”, “nation”u “millet” diye Fransızcaya tercüme etmek daha muvafıktır.

Millet kelimesinin adem-i istimali, vehle-i ûlâda, kitabın devr-i istibdadda yazıldığı zannettiriyor. Halbuki bunun sebebi başka. Mütercim, “Millet kelimesi din ve mezheb mânasını mutazammın olduğundan” diyor. Ve bu hukuk-ı düvel kitabında bu sebeple milletten bahsolunmuyor. Fikrimizce bu mânayı *Mızraklı İlmihal*’den mâadâ bir yerde görmek mümkün olmaz. Kelimenin mânâ-yı lügavisi bu olsa bile mânâ-yı me’nûs-ı istilahîsi “nation” kelimesine tekabül eder. Şimdiye kadar istimal-i nâs, milletin dinî değil siyâsî bir mahiyet irâe ettiğini kabul etmiştir.

Mütercim diyor ki:

“Hayat-ı hukukiyesi hukuk-ı düvelin mevzu-ı bahsi olan şahs-ı hükmiyi devlet teşkil eder. Yoksa onu teşkil eden ne sülale ne de kavimdir”.

“Hukuk-ı düvelin mevzu’un-lehi sülaledir” diyen kim ki bu ihtimalin reddine lüzum görülsün. Aslına, Fransızca metne bakılırsa burada “sülale” diye tercüme edilen kelimenin “race” olduğu görülür. Buna burada “ırk” demek daha muvafık olmaz mı idi?

Mütercim, “hukuk-ı düvel-i umumiye”, “hukuk-ı düvel-i hususiye” tabirlerini kabul ediyor. Bu tabirler düvel-i umumiyenin hukuku, düvel-i hususiyenin hukuku gibi maksud olmayan bir mânaya gelir. Bu ise gülünçtür.

Hukuk-ı umumiye-i düvel veya [hukuk-ı umumiye-i] beyne’d-düvel, hukuk-ı hususiye-i düvel demekte ne mahzur mütalaa olunmuş?

Hukuk-ı düvel-i nazariye, hukuk-ı düvel-i mevzua tabirleri de bu mütalaa mebni muvafık olmasa gerektir.

Mütercimin mukaddimedede telhis ve tevsî dediği tadilatın neden ibaret olduğunu tedkik ettim. İlave olunan sözlerle tayyolunan cihetlerden birer numune gösterelim.

Üçüncü maddede, hukuk-ı düvelin on altıncı karında ilk tedvin olunmağa başlayınca Roma hukukunun “ius gentium” ünvanıyla muanven olan bahse rabt edildiğini ve bu ismin müsemmaya mutabık olmadığını ve saireyi ilaveten tahrir etmişler. (“Kâle aslından kavî idi” gibi bir faide-i amelîyesi olmayan bu izahat

hazf olunabilirdi).

Kavmiyet daha doğrusu milliyet fikirlerinden bahseden yirminci maddenin aslından şu fıkra tayyedilmiş:

“İtalya meşahir-i siyasiyyûnundan Mancini’nin dersleri aktar-ı cihanda tanîn-endâz oldu. Nazariyesi birçok telamizi tarafından takip ve hatta tefrit olundu. Bu vechile bir İtalyan mesleki teşekkül etti ki bunun en değerli erkânı Carnazza-Amari, Brusa, Esperson, Pasquale Fiore, Pierantoni’dir. Meşhur Fransız muharrirelerinden Madame de Staal *Almanya* ünvanlı kitabında bu fikri serd etmiş idi”.

Yirmi ikinci maddeden şu ibare tayyedilmiş:

“Frederic de Martens, Holtzendorff, Pradier-Fodore milliyet fikirlerini reddederler. Mösyö Thiers Fransız hey’et-i teşriyesinin 14 Mart sene 1867 tarihli celsesinde bu fikirleri kemâl-i belagatle cerh eylemiştir”.

Şu misal, telhis ve tevsî denilen tadilatın lüzumsuzu ilave, lüzumluyu tayyetmekten ibaret olduğunu vazıhan irâe ediyor. Mütercim-i muhteremin bazı tabirat ve ibaratı görülyor ki kendilerinin ulûm-ı Arabiyeye ve lisana vukufı ile tevafuk etmiyor. Biz bunu kitabın aceleye geldiğine ve tahririne pek de dikkat edilemediğine atf ediyoruz.

“Münasebât-ı ticariye tesisine bi’z-zarure mecbur olmuşlardır” (s. 11).

“Onların arzusu devletlerin her kavme muadil olarak teşekkül etmesidir” (s. 22).

“Hukuk-ı düvel iki türlü tesirâtı te’life çalışır. Biri devletlerin muhtariyeti, diğeri cemiyet-i düveliyenin mahiyeti mebâdisinin tesirleridir” (s. 15).

“Cemiyet-i düveliyenin mahiyeti mebâdisinin tesirleridir”

ibaresinin ne demek olduğunu anlamak için Fransızcasına müracaattan başka çare yok.

“Pufendorf ile Montesquieu ümem-i İseviyenin zekâsında bir umumiyet sıfatı görerek her türlü fikr-i tahdidi reddediyorlar” (s. 47).

Ne anlarsınız?

“Asr-ı hâzır zarfında vukua gelen birçok misaller” (s. 32).

“Düvel-i mütehabbenin mesai-i cemilesi”, (“bons offices”), “diplomasi hey’etinin nümayiş-i resmîsi”, (“les manifestations officielles du corps diplomatique”) (s. 32).

“Mesai-i cemile” ve “diplomasi hey’etinin nümayiş-i resmî” tabirleri doğru değildir.

“Taksimat-ı siyasiye” denilecek yerde “tefrika-i siyasiye” tabirini kullanmak, “consulat de la mer”i, “şehbenderhane-i bahri” diye tercüme etmek, Heffter’in

Geffcken tarafından şerh edilen eserini ima için "Geffcken alâ Heffter" demek garip görülürse de mânaya, esasa pek dokunmaz. Fakat tercümede milliyet fikirlerinin tatbiki bahsinde deniyor ki:

"Avusturya-Macaristan'ın teşkil eylediği devlet-i muazzama ile Balkan şibh-i ceziresindeki hükümât-ı sagirenin hali piş-i nazara alınırsa beynlerindeki tefâvüt-i azîm nümâyân olur".

Müellifin ifadesinin meali büsbütün başka. "Beynlerindeki tefâvüt-i azîm nümâyân olur" sözü maksada münafi. Filhakika milliyet fikirleri tatbik olunursa Avusturya hükümeti için ne kadar muzır olur ise, Balkan hükümetleri için o derece muzır olur. Müellifin maksadı bu olduğu gibi hakikat de budur. Arada bu hususta tefâvüt-i azîm yoktur. Böyle tağyir-i meal eden tercümelemler yanlış fikir verir.

Kısm-ı tarihî ve bibliyografide de azîm nevâkıs mevcut olduğu görüldü. Kelâl vermemek için bu kadarla iktifa edeceğiz. Bir küçük medhale bu kadar çok sehviyatın sıkıştırılabilmiş olması mucib-i hayrettir. Fakat mütercim-i zî-iktidarının fevka'l-beşer olan vezaif ve mesai-i kesiresi nazar-ı dikkate alınırsa sehviyatın çokluğuna değil meşgul oldukları mehamm-ı umur-ı maliye ile haftanın bütün saatini istiab eden vezaif-i mütenevvia-i talimiye arasında kitap yazmaya vakit bulabilmiş olduklarına şaşmak icab eder. Her halde kendilerinin mahsûd-ı şebab olan zindegî-i sa'y u zekâ ve ulûm-ı muhtelifedeki tebahhur-ı harika-nümâlarına arz-ı hayret ve hürmet ederim.

Mahmud Esad Seydişehirî'nin Cevabı: "Medhal-i Hukuk-ı Düvel"¹³

Fransa'nın Toulouse Mektebi, Hukuk-ı Düvel muallimi Henry Bonfils tarafından te'lif ve *Hukuk-ı Düvel-i Umumiye Mecmuası'nın* müdürü Paul Fauchille tarafından tevarih-i muhtelifede tashih ve ikmal edilen eseri, esas ittihaz ederek vücuda getirdiğim *Hukuk-ı Düvel'in* medhal kısmını geçende mevki-i intişara vaz etmiş idim. ¹⁴ "من الف فقد استهدف" kaidesine işbu eser-i naçizin mevki-i münakaşaya çekileceğini ve bu münakaşanın bir üvey evlâd tarafından ve mutlaka

¹³ İstişare yönetimi yazıya şöyle bir not düşmüştür: "Mahmud Esad Efendi hazretlerinin neşrettikleri *Medhal-i Hukuk-ı Düvel* hakkında muharrirlerimizden ve Mekteb-i Hukuk muallimlerinden Ahmed Selahaddin Bey'in tenkidâtını geçen nüshamızda dercetmiştik. Bu kere Mahmud Esad Efendi hazretlerinden vârid olan makale-i cevabiyeyi de bî-tarafliğimize mebni bu nüshamıza koyuyoruz. Gelecek nüshamızda da ihtisaren yazılmamış olan nukât-ı saireyi piş-i enzar-ı kariine vaz eyleyeceğiz".

¹⁴ "Kim ki eser telif eder, eleştirilere hedef olur".

Ahmed Selahaddin Bey oğlumuz canibinden vukua geleceğini hiss-i kable'l-vuku kabîlinden olarak tahmin eder ve kitabın tab'-ı sânisinde istifade için işbu muahezâtın bir gün evvel vukua gelmesine intizar eylerdim. İntizarım boşa çıkmadı. Sevimli İstişare'mizin on üçüncü nüshasında Elif Sad [Ahmed Selahaddin] imzalı makale-i intikadiye mütalaa olundu. Bunda ibraz edilen teveccüh ve ihtiramdan dolayı sahib-i makaleye teşekkür ederim.

Eser-i mezkûrun dibacesinde yeni fikirleri ifade için yeni tabirler istimaline mecburiyet hâsıl olduğundan bunların tamamen matluba muvafık olduğunu iddia edemeyeceğimi makam-ı itizarda beyan etmiş ve tab'-ı sânisinde nevâkısın ikmaline muvaffakiyet temennisini ibraz eylemiş idim. Sahib-i makale dahi muahezâtını elfâz ve tabirata hasır etmiş ve muhakemat-ı akliye ve mâneviyeye o kadar girişmemiştir.

Âlem-i tahrirde muaheze ve intikad gayet mühim ve nâfi ve terakkiyât-ı fikriyeye hâdim bir hizmettir. Bi'l-cümle ümem-i müterakkiyede bu hizmet ile iştilal eden birtakım efkar-ı âliye ashâbı vardır. Yunan-ı kadîmde bile Zoile namıyla bir muahız mevcut olduğunu görüyoruz. Ahmed Selahaddin Bey'in de eser-i naçizanemi serâpâ bir fikr-i nakkadâne ile nazardan geçirdiğini ve fikrine muhalif gelen yerleri irâeye himmet buyurdıklarını nazar-ı şükran ile telakki eder[im].

Ancak hayrrahâne olduğunda hiç şüphe olmayan ihtarât-ı vâkıalarının bir kısmında, hatta mühim bir kısmında kendileriyle hem-fikir olmadığımı ve eserin nısfına karib ve ilavelerle icrası mukarrer olan tab'-ı sânisinde ıstilahât ve tabirat-ı mu'terizün-fihânın ibkasında mazur olduğumu beyan eylerim.

Ez-cümle sahib-i makale "hukuk-ı düvel-i umumiye" ve "hukuk-ı düvel-i hususiye" tabirlerini yanlış buluyor ve bunlar "düvel-i umumiyenin huku-ku", "düvel-i hususiyenin hukuku" gibi maksud olmayan gülünç bir mânaya geldiği[ni] beyan ve "hukuk-ı umumiye-i düvel" ve "hukuk-ı hususiye-i düvel" demekte ne mahzur mütalaa olunduğunu sual buyuruyor. Âcizleri de evvel-leri sahib-i makale gibi düşünüyor ve tabirat-ı mezkûreyi o yolda kullanıyordum. Hatta bundan on dört sene evvel yani 1312 tarihinde neşrettiğim bir eseri, *Hukuk-ı Hususiye-i Düvel* diye tevsim etmiş idim¹⁵. Lakin muahharan Fransızların bu makamda kullandıkları "Droit international public", "Droit

¹⁵ Seydişehir'nin bahsettiği eser şudur: Mahmud Esad ibn Emin Seydişehrî (İzmir Bidayet Mahkemesi reis-i evveli), *Hukuk-ı Hususiye-i Düvel*, İzmir, M. Nikolayidi Matbaası, 1312, 11+407 s.

prive" tabirlerinde "public" ve "prive" sıfatlarını tehir etmelerinin sebebini düşündüm. Hukuk-ı düvel tabiri bu ilmin ismi olduğuna ve a'lâm tagayyürden masun olmağa buna bir sıfat ilavesi lâzım geldikte muzaf ile muzafunileyhden mürekkeb olan ism-i mezkûru ikiye bölerek, muzafa ait sıfatı ortaya sıkıştırılmaktan ise tehir etmek münasip olduğuna kanaat hâsıl ettim. "Hukuk-ı düvel-i umumiye" ve "hukuk-ı düvel-i hususiye" tabirlerini tercihan istimalde başladım. Bundan böyle dahi o vechile istimalde devam edeceğim ve mezkûr kitabın tab'-ı sânisinde ünvanını *Hukuk-ı Düvel-i Hususiye*'ye tahvil eyleyeceğim. Ama umumiye ve hususiye sıfatının muzafa mı yoksa muzafunileyhe mi ait olacağına tereddüt edenler diledikleri gibi istimalde muhayyer olsunlar.

"Nation" kelimesinin mukabili "millet" olmayıp "kavim"dir. Milletın mâna-yı lügavîsi din ve mezhep mânasını mutazammın olduğu gibi mâna-yı me'nûs-ı ıstilahîsi de budur. Bunu ispat için *Mızraklı İlmihal*'e kadar gitmeye hacet olmayıp Kur'an-ı azimü'ş-şan şahid-i âdildir.

Sahib-i makale beğenmediği halde diğer bir münasibini irâe etmediği diğer birtakım tabirat arasında "bons offices" mukabilinde istimal ettiğim "mesai-i cemile" tabirinin dahi yanlış olduğuna hükmediyor. Doğrusu ya kendileri ne tabir kullanırsa kullansın fakir bu makamda "mesai-i cemile" tabirinden vazgeçemem.

Muahızımızın bir yerde muhakeme-i mâneviyeye de giriştiği görülüyor. Kavmiyet fikrinin tatbiki bahsinde, "Avusturya-Macaristan'ın teşkil eylediği devlet-i muazzama ile Balkan şibh-i ceziresindeki hükümât-ı sagirenin hali pîş-i nazara alınır, beynlerindeki tefâvüt-i azîm nümâyân olur" fikrini müellifin ifadesine mugayir görüyor. Ve milliyet fikri tatbik olunursa Avusturya hükümeti için ne kadar muzır ise Balkan hükümetleri için de o derece muzır olduğunu beyan ediyor. İhtimal ki müellif de bu fikirde bulunmuş olsun. Âcizleri müellifin her fikrini harfiyyen kabule mecburiyet görmüyorum. Kavmiyet fikrinin tatbik olduğu Balkan hükümâtında ne kadar fenalıklar vukua geldiğini ve akvâm-ı muhtelifenin birleşerek bir devlet-i muazzama teşkil eyledikleri Avusturya'nın, o fenalıklardan vâreste olduğunu ve bu vechile beynlerinde bir fark-ı azîm bulunduğunu beyan etmek istiyordum. Acaba bu fikir mugayir-i hakikat midir?

"Kısm-ı tarihî ve bibliyografide de azîm nevâkıs mevcut olduğu görülmüş ise de kelâl vermemek için" tafsil edilmediği beyan buyuruluyor. Fikri âcizâneme göre maksat hakikate hizmet olduğundan İstişare'nin muhtelif nüshalarına parça parça derc buyurulsa, kelâl vermek mahzuru bertaraf olur-

du. Şayet “İstişare'nin sahifeleri hata-savab cedveli değildir” derlerse doğrudan doğruya âcizlerine ihtar buyurabilirlerdi. Hâlâ da bu yoldaki ihtarât-ı hayrhahânelerine muntazırım.

Eser-i mezkûrun eşhas-ı düveliyeden bâhis olan kısm-ı evveli bi-mennihi Te'âla kariben meydan-ı tedavüle çıkarılacağı gibi aksâm-ı sairesinin de peyderpey neşri mukarrer olduğundan, Ahmed Selahaddin Bey oğlumuzun bunları dahi bir üvey evlâd gözüyle yani bir nazar-ı muaheze-kârâne ile tedkik ve göreceği nevâkısı erbâb-ı mütalaaya kelâl verir mülâhazasıyla ihtisar etmeyecek tamamen beyan buyurmalarını temenni ve şu yolda vuku bulacak mesai-i hakikat-perverânelerinden dolayı şimdiden beyan-ı teşekkür eylerim.

Ahmed Selahaddin'in Cevabı: “Medhal-i Hukuk-ı Düvel Hakkında Tenkidât ve Mahmud Esad Efendi'ye Cevap”

Ulûm-ı mütenevviada yed-i tûlasıyla benâm ve mağbut-ı enam olan muallim-i muhterem Mahmud Esad Efendi hazretleri, *Medhal-i Hukuk-ı Düvel* hakkındaki tenkidâtımı tenezzülen mütalaa buyurarak cevap vermek lütufkârlığımda bulunmuşlardır. Kitaba taalluk eden mülâhazâtımı yazmazdan evvel, makale-i cevabiyelerinde şayan-ı dikkat gördüğüm bir nokta hakkında izahat vermek isterim. Bir “*encyclopédie vivante*” olmak üzere tanıdığım üstad-ı fazıl, eserlerinin mevki-i münakaşaya çekileceğini ve bu münakaşanın mutlaka (?) taraf-ı âcizânemden vukua geleceğini -hiss-i kable'l-vuku kabîlinden olarak tahmin ettiklerini beyan ile bî-tarafılığı şüpheye düşürmek istiyorlar.

Mekteb-i Hukuk'un bir şubesinde vazife-i tedrisiyeme başladığım zaman müdavim efendilerin talebi üzerine kendilerine bir kitap tavsiye etmek icab ediyordu. Arzu ediyordum ki en klasik bir hukuk-ı düvel kitabı olarak maruf bulunan Bonfils'in *Manuel*'i tercüme edilmiş bulunsun da bu sene için bir suhulet olsun. *Medhal-i Hukuk-ı Düvel*'in intişarına muttali olur olmaz “on seneden beri Mekteb-i Mülkiye'de hukuk-ı düvel tedris buyuran bir zât-ı mükerrerin mahsul-i mesaisi kusursuz olur” fikriyle memnun ve münşerih oldum. İşte kitabı ilk defa bir inşirah ile ve mükemmel bulmak arzu ve iştiağıyla yani her türlü fikr-i hilafgirîden âzâde olarak ele aldığım için, musannif-i sahib-kemâlin keşf-i guyûbu andıran tahminini, hiss-i bade'l-vuku kabîlinden addetmeye, tabir-i âlileri vechile bi'z-zarure mecbur oldum.

İstişare'de neşrine gelince, Avrupa resail-i ciddiyesinde görüldüğü gibi

hukuk ve siyasiyât ve içtimaiyâta müteallik neşrolunacak âsâr hakkında bir bibliyografi kısmı açarak o kısımda âsâr-ı mezkûreyi tenkid etmek muvafık olup olmayacağı müzakere edildiği sırada, terakkiyât-ı hayret-bahşa-yı cihanın avamil-i kaviyesinden olan ihtisas fikrine bu hususta da riayet edilmesi yani her eser-i ilmî hakkında o ilimde müteavgil olan zât tarafından mütalaa yazılması lüzumunda tevafuk-ı efkar hâsıl olduğundan Mahmud Esad Efendi hazretlerinin hakk-ı üstadânelerine hürmeten bu silsile-i tedkikata eser-i fazılânelerinden başladık.

Eser bir tercümeden ibaret olduğu için hem Fransızcanın yanlış anlaşılmasından veya hiç anlaşılmasından mütevellid tercüme hatalarının, hem de hukuk-ı düvelce yanlış görülen fikirler ile mealsiz ibaratın hadde-i tedkikten geçirilmesi zaruridir. Bir eser-i mütercemenin, tercüme hataları ile alude olmasından dolayı edilen tenkidâtın yalnız lafza taalluk etmesinden şikayete mahal yoktur. Mâna-yı bî-lafzın da gıyaben anlaşılması kabil olmadığından, elfâzın mâna ifade edemediğini görünce yani mâna bulamayınca elfâza itiraz eden bir muahızı tahtieye hak görülemez.

Şurasını da söylemeye lüzum görüyorum ki; memleketimizde şimdiye kadar bu yolda tenkidât-ı ilmiye çok yok idi. Sair mübâhesât ise ya şahsiyata müncer olur ve tarafeynden teati-i şütûma girişilir idi. (Fikr-i kasırânemce tenkid; dokunaklı, müessir ve belki de acı olabilir, fakat hiçbir zaman tecavüz-kârâne olamaz). Yahud safsataya döner ve mesela bir eserin yirmi noktasına itiraz edilmiş ise itirazın yalnız üçüne cevap verilip on yedisi meskut bırakılır ve o üç maddeyi dallandırmak ve nihayet hakikati laf içinde boğmak tariki ihtiyar olunurdu. Birincisinden hamden-lillah münezzeh isek de ikincisine mahal bırakmamak için itirazâtıma, her birine ayrı cevap verilmek üzere numara vaz ediyorum:

1- "Hukuk-ı düvel-i umumiye", "hukuk-ı düvel-i hususiye" tabirleri, düvel-i umumiyenin, düvel-i hususiyenin hukuku gibi gülünç bir mânaya gelir. Umumilik, hususilik devletleri değil hukuku tavsif eder. Fransızcada "droit international" tabiri bir sıfatla bir mevsuftan, bir isimle bir sıfattan mürekkebirdir. Bunun ahirine "public" sıfatı ilave edilirse bu kelime kendinden evvelki sığata yani "international"a değil, mevsuf-ı müşterek olan "droit"ya gider.

Türkçede ise "hukuk-ı düvel" terkibi muzaf ve muzafunileyden yani iki isimden müteşekkildir. Bunun ahirine bir "umumiye" getirilirse mevsuf karibe taalluk etmek suretiyle maksudu ihlal eder. Eğer ilmin ünvanı Fransızcadaki

gibi bir sıfat ile mevsuftan terekküb etse ve mesela “hukuk-ı düveliye” olsaydı, “umumiye” sıfatı belki hukuka raci olabilirdi.

Binaenaleyh, Türkçedeki tabir-i mahsus ile Fransızcadakini kıyas etmek kıyas-ı ma‘a’l-fâriktir. Üstad-ı muhterem, bu kadar basit kavaidi yalnız zihinden geçirmekle iktifa edebilirler idi.

Vâkıa Ali Şahbaz Efendi merhum dahi “hukuk-ı düvel-i umumiye”, “hukuk-ı düvel-i hususiye” tabirlerini kullanırdı. Fakat merhum-ı müşarünileyhin, kavaid-i lisan-ı Osmanîye ait bir meseledeki re‘yi müsteşhedâttan olamaz sanırım.

Üstad, Fransızcada “public” sıfatının muahhar olması sebebini düşündüklerini ve a‘lâm tagayyurdan masun olduğunu beyan buyuruyorlar. Dermeyan olunan esbâba mebni, Fransızcadaki tabirde Türkçedeki gibi iltibas mahzuru olmadığı halde bile Merignhac, son kitabında “public” sıfatını ortaya koyarak *Droit Public International* diyor. Neşrettiği mecele-i nefise hakkında Paris’te münteşir *Hukuk-ı Umumiye-i Beyne’-d-düvel* risalesinin 1905 senesine ait on ikinci cildinin 461. sahifesinde Paul Fauchille tarafından ve Brüksel’de münteşir *Hukuk-ı Düvel* risalesinin sene-i mezkûreye ait yedinci cildinin 511. sahifesinde Daniel Crick tarafından yazılan tenkidâtta bu tabire ilişilmemiştir. Demek ki Fransızcada da “droit inter[national] public” tabiri gökten inmemiştir.

Mütercim-i faziletmend re‘yelerinde ısrar ediyorlar. Ve hatta ümid buyurdıkları tab‘-ı sânde bu tabirlerden vazgeçmeyecekleri gibi on sene evvel sehven doğru olarak *Hukuk-ı Hususiye-i Düvel* tevsim ettikleri kitaplarının müyesser olacak tablalarında da doğruyu yanlışa tercih buyuracaklarını beyan ediyorlar. Sebât iyi bir haslettir.

Bize kalırsa “hukuk-ı umumiye-i düveliye veya beyne’-d-düvel” deriz. Ve “hukuk-ı düvel-i nazariye” ve “hukuk-ı düvel-i mevzua” tabirlerini de reddeyleyiz. Bir tabir bu kadar izahata değmez fakat arzu buyuruyorlar.

2- Makale-i cevabiyede: “Milletin mâna-yı lügavîsi din ve mezhep mânasını mutazammın olduğu gibi mâna-yı me’nûs-ı ıstılahîsi de budur” buyuruyorlar.

Millet, dinî değil, siyasî bir vahdet ifade eder. Tarihî bir fikir verir. Türkçede el-yevm ne mânada me’nûs olduğuna gelince, inkılab-ı mes‘udumuzu müteakib Osmanlılığı terki eden otuz milyon nüfusun ağzından çıkan “yaşasın millet!” avaze-i bahtiyarânesi bir vahdet-i diniyeyi değil; Rum, Ermeni, Bulgar anâsır-ı İseviyesine de şâmil bir vahdet ve hey‘et-i siyasiyeyi murad ediyordu. Zannetmem ki o sırada bu millet kelimesi, bu hamiyetli münâdilerin fikrinde,

Buhara Hacıları ile Cava müslümanlarını ve Hind ve Afgan dindaşlarını tecesüm ettirmiş olsun. İşte milletin mâna-yı me'nûsu!

Dindaşlarımız da yaşasınlar. Fakat biz "yaşasın millet!" dediğimiz zaman bu kelime ile onları murad etmiyoruz. Akliyâtta nakliyât ile istişhâd edilmemesi kanun-ı münazara icabâtındandır. Bâhusus nakliyât fikr-i mütercimi teyid etmemektedir. İctihadlarını suret-i hususiyede tebliğ ederlerse cevap veririm. Bu kadar sade bir şeyi izaha mecbur olmamalıyız zannederim.

3- Muallimim, "Sahib-i makale, beğenmediği halde diğer bir münasebeti irâe etmediği tabirat arasında 'bons offices' mukabilinde istimal ettiğim 'mesai-i cemile' tabirinin dahi yanlış olduğuna hükmediyor" diyerek, "Doğrusu ya bu makamda mesai-i cemile tabirinden vazgeçemem" buyuruyorlar ve yine yanıhıyorlar.

"Mesai-i cemile" tabirinin medlûlü başka, "bons offices"ın medlûlü başkadır. Bir muallimin talebe için bir kitap yazması -eğer işe yararsa- mesai-i cemiledendir, fakat "bons offices" değildir. İki kelimededen mürekkep birçok kelime vardır ki Türkçe'ye harfiyyen tercüme olunursa gülünç olur. Muallim-i muhterem, "eau-de-vie"yi, "âb-ı hayat" diye tercüme buyururlarsa bi'l-vücuuh yakışıksız olur.

"Bons offices"ın mukabilini bulmak için, "bons: iyi", "offices: iş", binane-naleyh "mesai-i cemile" demek münasib olmaz. Evveleminde lugata ve mesele *Larousse*'a bakıvermeli. "Bons offices"e şu yolda mâna verildiği görülür: "Intervention bienveillante dans un but de conciliation".

Merhum Şemsettin Sami Bey'in lugatında da "offrir ses bons offices", "arz-ı vesatât-ı dostâne" etmek diye tercüme olunuyor. Yollar, şimendiferler, kanallar yapmak, mektepler açmak, terakkiyât-ı ticariye ve sınıaiyeyi tergib ve teshil etmek bir devletin mesai-i cemilesindedir. Fakat "bons offices" değildir.

Tercüme edilen Bonfils'in eserinin beşinci tab'ı, 552. sahife, 932 numaralı fıkrasında "bons offices"ın ne olduğu hakkında verilen malumat da, "mesai-i cemile" terkibi ile ifade olunamaz.

4- "People" kelimesi "ahali" değil, "kavim" demektir. Türkçede "bir şehrin ahalisi" denir. Aynı mânaya Fransızcada "Le peuple d'une ville" deniyor mu? Sonra bunun tarifinde arazi ve meskenleri (?) müşterek ne demektir?

5- "Les manifestations officielles du corps diplomatique", "diplomasi hey'etinin nümayiş-i resmîsi" diye tercüme olunmuş (s. 32). Bu tercüme katiyen mânasızdır. O mânaya değildir. Lafzen ihtiyar-ı zahmet edilerek *Larousse*'a

bakılsa: “Manifestation-expression publique d’un sentiment, d’un opinion politique” tarifi görülür.

6- Mütercim diyor ki: “Hayat-ı hukukiyesi hukuk-ı düvelin mevzu-ı bahsi olan şahs-ı hükmiyi (être moral) devlet teşkil eder. Yoksa onu teşkil eden ne sülale, ne de kavimdir” (s. 4).

“Hukuk-ı düvelin mevzu’un-lehi sülaledir” diyen kim ki bu ihtimalin reddine lüzum görülsün. Aslına bakılırsa sülale diye tercüme edilen kelimenin “race” olduğu görülür. Buna “ırk” demek muvafık olmaz mı idi?

88. sahifede, Elinozlardan, eski Yunanîlerden bahsolunurken, “bunun başlıca sebebi sülaleleri hakkında yüksek bir fikir beslemekte olmalarıdır” deniyor. Bu sülale kelimesi de “race” mukabili olarak zikrediliyor.

7- 169. sahifede, Grotius, Wolf, Vattel’den bahsedilirken “gerçi bunlar meslek-i tarihî ve amelîye bigâne olup hukuk-ı akliye mesleğine takarrüb ederler; lakin onun fikr-i istibdadîsine iştirak etmezler” ibaresi görülüyor. Fikr-i istibdadî diye tercüme edilen kelimelerin ne olduğunu anlamak için Fransızcasına müracaat edilirse; “Mais n’en participent pas l’esprit exclusif” ibaresi görülür. “Exclusif” kelimesini “istibdadî” diye tercüme etmek rüşdiye talebesinin bile hâtırına gelmez.

8- 170. sahifede, müellif-i meçhulun *Consulat de la mer* nam eseri, “Şehbenderhane-i Bahrî” diye tercüme edilmiş. Bu da gülünç ve yanlış.

“Consul” ve “consulat”nın, “şehbender” ve “şehbenderhane” mânalarına inhisar etmediği ve bilhassa burada “şehbenderhane-i bahrî” terkinin katiyen mânasız olduğu edna mülâhaza ile anlaşılır.

9- Muallim, *Les Annales des Sciences Politiques*’i, *Ulûm-ı Siyasiye Mecmua-i Seneviyesi* diye tercüme etmiş. “Annales”in behemehal “senevî” demek olacağı zehabına düşmüş. Halbuki mecmua-i mezkûre iki ayda bir çıkar. Bu kelimeye “annee”den iştikak itibarıyla senevî mânası vermek doğru olmaz. Haftada bir neşrolunan, *Les Annales Politiques et Littéraires*’in, ayda bir neşrolunan *Les Annales de le Jeunesse Laique*’nin isimlerini, “mecmua-i seneviye” diye mi tercüme edeceğiz? Muallimin bu husustaki hatası[na] iki ayda bir kere kitap cesametinde münteşir *Journal du Droit International*’i, “ceride” diye tercüme etmelerinde dahi tesadüf olunur. Hâsılı ne “annales” “senevîlik”, ne de “journal” “yevmîlik” ifade eder.

10- “Bu mebd’e’in (principe) tarz-ı tefsir ve tatbikine göre” (s. 24), “suret-i muharrere” (“formule”) (s. 29) muvafık değildir. “Promulguer” kelimesi “pub-

lier officiellement” demektir. Binaenaleyh yirmi dokuzuncu sahifede “bir hükümet-i âliye tarafından tasdik edilmiş” yolunda tercümesi doğru değildir.

11- 70. sahifede, “ecrits” mukabili olarak “muharrerat” denilmiş. Oradaki mânâ lugatlarda de görüleceği vechile “ouvrages de l'esprit”, “âsâr, te'lifat”dır. Muharrerat Türkçe'de “tahrirat” ifade eder. “Ecrit”yi görür görmez “muharrerat” demek doğru olmaz.

84. sahifede, “chez les races primitives” mukabili olarak “ilk sülaleler nezdinde” denilmiş. Bu da yanlış.

12- Metnin üç numaralı fıkrasına, hukuk-ı düvelin ne suretle “jus gentium”a idhal edildiği yolunda tafsilat ilave edildiği halde bilhassa bizim için haiz-i ehemmiyet olan “nasyonallite” fikirleri hakkında yirminci ve yirmi ikinci maddede münderic malumatın tayıyılması, mütercimim telhis ve tevsi dediği şeyin lüzumsuzu ilave ve lüzumluyu ihraç etmekten ibaret olduğunu gösteriyor demiş idim. Bunu da meskut geçmişler.

13- “Hukuk-ı düvel, iki türlü tesirâtı te'life çalışır. Biri devletlerin muhtariyeti, diğeri cemiyet-i düveliyenin mahiyeti mebâdisinin tesirleridir” (s. 15).

Mânasız! Anlayan varsa anlatsın.

14- “Pufendorf ile Montesquieu ümem-i İseviyenin zekâsında bir umumiyet sıfatı görerek her türlü fikr-i tahdidi reddediyorlar” (s. 47). Türkçe değil. Bunları anlamak isteyen Fransızcasını okumalıdır.

15- “Asr-ı hâzır zarfında vukua gelen birçok misaller” (s. 32).

16- “Ve tecerrüd-i mutlak halinde kalmanın istihalesi külfet-i isbattan vâreste ve bi-nefsihi beyyin ve bedihi bir mesele” (s. 13).

Aynı mânaya bir sıra kelimât dizmek acaba neye yarar?

17- “Bizim müelliflerin bu husustaki nazariyesi müttefakun-aleyh ve yeknesak olmadıktan başka her yerde mühim ve meşuk, teferruatında gayr-i sahih ve hemân hiçbir vakit son netâyicine kadar gayr-i kâbil-i tatbiktir” (s. 23).

Bozuk ibare!

18- “Sâniyen, istiklal ve hürriyet-i devlet mebâdisi teessüs ve takarrur etmek için ekseriyet-i düveliyenin haiz olduğu kuvve-i galibe dahi cemiyet-i düveliyenin menâfiini bilhassa bir devletin hürriyet-i dahiliyesini ihlal edecek dereceye kadar onun aleyhinde iltizamdan sarf-ı nazar etmek lâzım gelir” (s. 25).

Tam mektep kitabı. Ne selis cümleler! Ne sehlü'l-tefehüm sözler!

Kitap baştan başa bu üslûb-ı tahammül-fersa ile yazılmıştır. Misaller:

19- “Beyne'l-akvâm hükm-i zaruret icabından olarak hukuk-ı müştereke ile

tanzim olunmuş bir hayat-ı maddiye ve mâneviye, cemiyeti teessüs ve tevessü ettiğine işbu cereyanın tesiriyle kanaat husule gelmiştir” (s. 15).

20- “Hukuk-ı düvel-i hükmiye, bütün âlem-i insanıyeti muhîr bir emr-i mânevi değıldir. Belki müktesebât-ı ilmiyenin izafî bir mikyası olup felsefe ve tarihin mahsulüdür. Hangi bir devrin en yüksek derece-i terbiyesine ve re’s-i kârda bulunan ümmetlerin terakkiyât-ı hâzırasına tevafuk eder. Hukuk-ı mevzuanın kıymetini bu mikyasa tatbik etmek ve cereyanını onunla idare eylemek lâzım gelir” (s. 41).

Ne sevimsiz bir yazı! Serâpâ bî-meal.

21- “*Revue de droit international*, bu eser 1849’da Gand beldesinde tesis olunup el-haletü-hazihi Brüksel’de Rolin-Jaequemyns, Asser ve Rivier, Westlake gibi zevâtın idaresinde ve himmetiyle neşredilmektedir” (s. 72). Rolin-Jaequemyns vefat edeli hayli zaman oldu.

Bu risalede şimdi Rolin-Jaequemyns’in oğlu Edouard Rolin var. Tercümenin burası Bonfils’in birinci tab’ından yani on sene evvelinden kalmış olacak.

Tercümenin 185. sahifesinde buna muhalif olmak üzere:

“Belçika’da hukuk-ı düvele dair bu yolda neşrolunan eser el-haletü-hazihi müessislerinden Rolin-Jaequemyns’in oğlu Edouard Rolin tarafından idare olunan *Hukuk-ı Düvel ve Mukayese-i Kâvânin Mecmuası*’dır” deniyor. Lüzumu yoksa hiç yazmamalı, lüzumu varsa talebe bu iki muhtelif rivayetten hangisini doğru addetsin?

22- “Zamanımızda hiçbir devlet yoktur ki umumen kabul edilmiş kavaidi keyfi olarak ihlal ettiği surette diğer bi’l-cümle devletlerin kuvvetlerini kendi aleyhinde tevhid edeceğine kanaat hâsıl eylesin” (s. 33).

Bu ibare katiyet ifade ediyor. Halbuki müellifin ibaresi ihtimal beyan ediyor. Şüphesiz ki tercümedeki fikir yanlış. Çünkü bir devlet kavaid-i hukuk-ı düveli ihlal ederse diğer devletlerin kuvvetlerini kendi aleyhinde tevhid edeceğine kanaat hâsıl eylemez. Binaenaleyh, ibarenin nihayeti “tevhid etmesi ihtimalini hesaba katmasın” tarzında nihayetlenmek icab eder. O bile pek doğru olmaz.

23- “Efâl-i mütemâsilenin bu yolda tekerrürü ittihaz edilen mesleğin mukteza-yı hale muvafık olduğunu ispat etmekle müstakbelde dahi ihtimalât-ı âtiye için meslek olmamasına sebep kalmaz” (s. 57).

“Şu kadar ki bi’l-cümle akvâm nezdinde mebâdi kabîlinden bazı şeyler zuhura geldi. Evvelen, diğer milletlerin vâfidleri hakkında dinen bir ihtiram ve himaye icrası husule geldi” (s. 87).

“Hukuk-ı düvel-i hususiye hiç olmazsa Atina’da daha ziyade tevessü eyledi” (s. 89).

Ne latif ibareler! Yazık evlâd-ı vatanın sarf edeceği zamana!

24- Bonfils, İtalyalı Padeletti'nin milliyet esasları hakkındaki fikrini bu esasların mevki-i fiile çıkması takdirinde tahaddüs edecek ahvâli tavzih ettiği sırada “Songez a la composition de l'Autriche ou a celle de la peninsule des Balkans” diyor. Mütercim ise, “Avusturya Macaristan'ın teşkil eylediği devlet-i muazzama ile Balkan şibh-i ceziresindeki hükümât-ı sagirenin hali pîş-i nazara alınırsa beynlerindeki tefâvüt-i azîm nümâyân olur” tarzında tercüme ediyor.

Tercüme yanlış demiş idim. Mütercim, “Müellifin her fikrini kabule mecbur değilim bu benim fikrimdir” diye cevap verdiler. Bu sizin fikriniz ise bu da yanlıştır demeye mecburum.

Zira milliyet esasları mevki-i tatbika çıkarsa, müellifin dediği gibi Balkan hükümâtının da, Avusturya'nın da hali yaman olur. Yukarıdaki ibare mukadder bir şartın cezasıdır. Mütercimin te'vil ettiği tarza mütehammil değildir.

Koleksiyon henüz tamam olmadı. Fakat burada kesiyorum. Seksen sahifelik bir kitap daha ziyade tenkide değmez. Bu kadar uzatışım da muallim-i muhteremin emrine imtisal ve mekâtib-i âliyyede tedrisâtta bir istifade bekleyen vatan kardeşlerimi hatadan vikaye içindir. “Bi-mennihi Te'ala neşredileceği” bildirilen cild-i evvel hakkında bilahare beyan-ı mütalaa etmek üzere şimdilik bu kadar kâfidir.

Bi'l-cümle medâris-i âliye-i irfanımızda istikbal-i millete layık tedrisât ile mükellef olan bir zât-ı âlî-kadrın küçük bir tercümede bir idadî mezununun bile tevakkî edebileceği derecede azîm hatalarda bulunması tasavvura sığmadığından neşrolunan *Medhal*'i, Mülkiye talebesi tarafından takrir-i fâzılalarından zabtedilmiş ve vaktin adem-i müsaadesine mebni tashihi aceleye gelmiş bir eser addediyorum. Ulûm-ı tabiiyeye vâkıf bir zât, Mahmud Esad Efendi hazretleri tarafından evvelce neşrolunan *İlm-i Hayvanat* kitabında dahi bu yolda tercüme hatalarına tesadüf edildiğini ve ez-cümle kitabın aslında mevcut “à jeune” yani “aç karnına” kelimesi, “jeune” (genç) mânasına alınarak müellifin “aç iken ifrazat-ı safraviye çok olur” ibaresi tercümede “gençlerde ifrazat-ı safraviye çok olur” gibi mudhik bir şekle sokulduğunu söyledi.

Şu suretle üstad-ı muhteremin tercümelerde pek muvaffak olmadıkları anlaşılıyor. Zannederim ki kendilerinin on sene evvel Türkçe mehazlardan bi'l-iltikat sınıfımıza imla ettirdikleri dersler şimdiki tercümelerinden çok düzgün,

vazih ve müfid idi. İnsan, bu iki tercümeyle karşılaştırdığında her ikisinin ayrı ayrı kalemlerden çıktığına zahib oluyor.

Mahmud Esad Seydişehirî'nin İkinci Yazısı: “Medhal-i Hukuk-ı Düvel”

Ahmed Selahaddin Bey'in *Medhal-i Hukuk-ı Düvel* nam eser-i âcizânem hakkındaki makale-i intikadiyelerine dair bazı mütalaâtı havi İstişare'ye derc buyurulan makale-i âcizânemde müşahede ettikleri diğer nevâkısı dahi irâe eylemelerini mumaileyhden rica etmiş idim. İşbu ricamı kabul ile mufassal bir makale tahririne himmet buyurmuşlardır ki bunun için dahi kendilerine teşekkür eder ve bu bâbda vârid-i hâtır olan bazı mütalaâtı ilave eylerim.

Ancak evveleminde İstişare idare-i aliyesiyle âcizâneme yazdıkları serlevhada münderic “Mahmud Esad Efendi'den vârid olan makale-i cevabiyeyi bî-terafliğimize mebni bu nüshaya koyuyoruz” fıkrası hakkında bir hasbihal etmek, istimal buyurulan “bî-terafliğimize mebni” tabirini makama muvafık bulamadığımı beyan eylemek isterim. Çünkü bu tabir, âcizlerinin hey'et-i muhteremelerinden hariç addedildiğimi ve makale-i mezkûrem Ahmed Selahaddin Bey'in itirazâtına karşı müdafaa maksadıyla yazıldığını işrâb ediyor. Halbuki kendimi İstişare'nin -velev bi'l-kuvve- muharrirlerinden farz eyliyorum. Gerçi şimdiye kadar fiilen bir hizmette bulunamadım. Lakin buna mani olan şey fikdan-ı arzu değil, belki maddeten fikdan-ı zamandır. Hatta diyebilirim ki makale-i sâbıkayı takdim edişim mücerred İstişare'ye karşı mecbur olduğum vazifeyi kısmen ifa içindir. Ancak buna Ahmed Selahaddin Bey'in muahezenamesi sebep olmuştur ki bu da başkaca sezâvâr-ı teşekkürdür.

Makale-i mezkûremün müdafaa makamında telakki edilmesine de razı olamam. Bir müddetten beri şahsen haklı haksız bazı tarizâta hedef olduğuma elbette vâkıfınızdır. Birçok ihvân tarafından teşvik olunmuş iken bunlara karşı bile müdafaaada bulunmadım. Çünkü izafî olan şereflerden tecrid edildiğim halde zâtımda mütearızların farzettikleri kadar ehemmiyet göremiyordum. Herbirinde, “sağolsun ehibba da, ne derlerse desinler” deyip geçiyordum.

Ale'l-husus Ahmed Selahaddin Bey'in maksadı şahs-ı âcizâneme bir taaruz değildir ki müdafaaaya lüzum görülsün. Belki ilme, hakikate hizmet etmek istemişlerdir. Hem de ne hizmet! Eser-i âcizânemi serâpâ Bonfils'in eseriyle mukayese ederek, her kelimesini, hatta her tarafını sencide-i mîzân-ı tedkik

eyleyerek, nevâkıs ve hatâyâsını irâe eylemek gibi -benim deruhde edemeyeceğim derecede- müşkil bir hizmet-i mühimme. Keşke her müellifin eseri böyle muaheze ve hakikat irâe edilse, ilme ve terakkiye ne kadar büyük hizmet edilmiş olur.

Ama bu muahezâtta âcizlerinin hatalarım ve nevâkısım yüzüme vuruluyor imiş. Daha a'lâ ya! Âsâr-ı saire-i âcizânem hakkında irâe buyurulan rağbet-i umumiyye iğtiraren, -Selahaddin Bey'in de ima buyurdıkları vechile- eser-i mezkûrun ümid ettiğim tab'-ı sânisinde o hataları idame etmekten ise tas-hih ederim. Erbâb-ı mütalaanın ezhânını tağlitte devam etmemiş olurum. Ba'de-mâ meydan-ı intişara vaz edeceğim âsâr-ı sairede daha az hata etmeye çalışırım. Ama hatadan bi'l-külliye âzâde bir eser meydana koymaya muktedir değilim. İhtimal ki bu derece-i kemâle vasıl olmuş zevât vardır. Lakin âcizleri onlardan değilim. "Madem ki hatasız eser yazmaya muktedir değilsin, öyle şeylere niçin karışıyorsun?" denilirse, maksad-ı âcizâne hizmet olduğundan ¹⁶ " ما لا يدرك كله لا يترك كله " kaidesiyle mukabele ederim.

Eser-i âcizânemin mutlaka Selahaddin Bey tarafından mevki-i münakaşaya çekileceğini -hiss-i kable'l-vuku kabîlinden olarak- tahmin ettiğimi söylemiş idim. Bu ifademi kendi bî-taraflıklarını şüpheye düşürmek istediğime haml buyuruyorlar. Bunda yanılıyorlar. Maksat bî-taraflıklarına taarruz değildir. Belki vakii beyandır. Ama hiss-i mezkûr bir keşif veya keramet kabîlinden olmayıp ihtimal ki tarif edemeyeceğim birtakım esbâb bu hissi teşvik ve ikaz eylemiştir.

İşbu hasbihalden sonra Selahaddin Bey'in bu makalesiyle evvelki makalesinin bir fıkrası beyninde tenakuz vukua geldiğini beyandan kendimi alamayacağım. Evvelki makalelerinde, "Kısm-ı tarihî ve bibliyografide de azim nevâkıs mevcut olduğu görüldü. Kelâl vermemek için bu kadarına iktifa edeceğiz" buyuruyorlardı. Âcizleri de maksat hakikate hizmet olduğundan kelâl vereceği mütalaasında bulunulmayarak İstîşare'nin muhtelif nüshalarına parça parça derc edilmesini rica etmiş idim. Birinci makaleleri kelâl vermemek için dört sahifeye sıkıştırılmış iken ikinci makaleleri on sahifeye iblağ edilmiş ve tekrar mucib-i kelâl olacağı nazar-ı itibara alınmaksızın bu makalenin kısm-ı azamı yine temcid pilavı gibi ifadât-ı sâbikanın tekrarıyla imla olunmuştur. Fikr-i âcizânemce bunu yeni itirazlara hasretmeli idi. Tesis tekidden evlâ, ifade iade-

¹⁶ "Bir şey tamamı idrâk edilemiyor diye tamamen terk edilmez".

den hayırlı değil midir?

“Hukuk-ı düvel-i umumiye ve hususiye” tabirlerine itirazda ısrar buyuyorlar. Hukuk-ı düvelin bu ilme isim olduğunu ve a'lâmın tagayyürden masun bulunduğunu beyan etmiş idim. Kabul edip etmemekte muhayyerdirler. Kendileri sagir sıfatının mevsufunu tayinde tereddüd husule gelmemek için mesela “Abdullahu's-sagir” yerine “Abdu sagirillah” tabirinin istimalini tecviz ederlerse ben de “hukuk-ı umumiye-i düvel” ve “hukuk-ı hususiye-i düvel” tabirine rücu ederim.

Millet kelimesinin mânasını tayin hususunda *Mızraklı* İlmihal'in delil olmayacağını beyan etmelerine mukabil, Kur'an-ı azimü'ş-şan ile istidlal etmiş idim. Bu kere dahi, “akliyâtta nakliyât ile istişhâd edilmemesi kanun-ı münazara icabâtındandır” buyuruyorlar. Bilmem medrese mahsulü olduğumuzdan mıdır nedir, bize öyle geliyor ki elfâzın meânisi mevzuattandır, akliyâtta olmayıp nakliyâtta. Binaenaleyh lugatta kıyas cari olmaz. Bunu ehl-i lisandan taharri etmek lâzım gelir. Bu sebepten Arapça bir lugatın mânasını tedkik için *Mızraklı* İlmihal yerine Kur'an-ı Kerim'e müracaat ettik. Kendisi de isbat-ı müddeâ için inkılab-ı mes'udumuzu müteakib Osmanlılığı terkib eden otuz milyon nüfusun ağzından çıkan “yaşasın millet!” tabiriyle istişhâd ediyor. Birtakım Fransızca kelimeâtın meânisini tayin hususunda dahi kamular ashâbından istimdâd eyliyor. Mamafih şu iki kaziyeyi yani evvelen elfâzın meânisini tayin etmek akliyâtta olduğunu ve sâniyen tayin-i meâni hususunda nakliyât ile istişhâd, kanun-ı münazaraya mugayir bulunduğunu ispat ederse yalnız âcizlerini değil, benim kafada bulunan daha pek çok kimseleri irşad buyuracaklarından kendisine an-samimi'l-kalb müteşekkir ve minnettar oluruz. Ve şu davasının hilâfına olarak otuz milyon halkın istimaline ve ashâb-ı kavâmise yani nakliyâta müracaat buyurmalarını sehve hamleder geçeriz. Ve illa davamızda sebât ederiz. Bu surette bir ıstılah-ı ilmînin tayini için avam-ı nâsın tarz-ı istimaline bakmayıp ehlinin istimalini taharri eyleriz.

Mamafih biz o kadar müşkilpesend de değiliz. Bazen millet kelimesinin din mânasından tecridiyle ala-tariki't-tecevvüz, kavim mânasında istimalini de tecviz ederiz.

“Bons offices” tabirinin Türkçe mukabili “tavassut” olduğunu görmek için bizi Sami Bey'in lugatına sevk ediyor. Ve kitabın 933. maddesiyle istişhâd eyliyor. Bir lafzın mâna-yı ıstılahîsi mâna-yı lügavîsinin aynı olmak lâzım gelmez. Madde-i mezkûrede ise diğer bir tabir daha vardır ki “meditation” kelimesidir.

Birincisine mukabil “tavassut” istimal olunursa, buna mukabil ne kullanacağız? Yoksa ikisini müteradif mi addedeceğiz? “Mesai-i cemile”, “tavassut”tan e’ammdır; daha şümullüdür. Herhalde şu “mesai-i cemile” tabirinden o kadar nefret göstermeseler pek hoş olur.

Bir de Selahaddin Bey, açıktan söylemiyorsa da ifadesinden bizim kullandığımız ıstılahât Fransız ıstılahâtının harfiyyen mukabili olması lâzım geleceği anlaşılıyor. Halbuki böyle bir mülâzeme müselleme değildir. Nice ıstılahât görülecektir ki iki kavmin -milletin değil- ıstılahatları beyninde meâni-i lügaviyece hiçbir müşâbehet yoktur. Zaten ıstılahât-ı akvâmda münasebet-i lügaviye aramak için Fransızca’yı el sine-i saireye tercihe sebep nedir? Çünkü her kavmin de ıstılahı tefâvüt edebilir.

Selahaddin Bey “bons offices” ıstılahatını çeke süründüre “tavassut” mânasına getirmek için Sami Bey’in kamusuna müracaat ediyor da, “peuple” kelimesinin “ahali” ve “race” kelimesinin “sülale” mânasına geldiğini görmek için yine mezkûr kamusa ve ale’l-husus merhum-ı mumaileyhin “ırk” ile “sülale”yi müteradif addettiğini görmek için *Kamus-ı Türkî*’sine müracaat etmiyor. Farzedelim ki müteradif olmasınlar. Böyle ehl-i lisanın müteradif addedeceği derecede mütekaribül-mâna olan iki lafızdan birini diğeri makamında istimal için turuk-ı eda-yı muraddan hiçbir tarik yok mudur? Ve bu istimal o derece nâ-kâbil-i afv bir hata mıdır ki tekrar ale’l-tekrar olarak döndüre döndüre başımıza vuruluyor?

Selahaddin Bey devr-i istibdadda doğup büyümüş ve inkılab-ı ahirimize değin hep istibdadın alâm ve fecâyiini görmüş iştmiş olduğundan bu lafzı pek meş’um bir şey add ediyor. Halbuki şeamet lafızda değil, onunla ifade edilen idare-i sâbikanın mezâlîm ve te’addiyâtındadır. Lakin bizim devr-i istibdadımızdan evvel bir hürriyet devrimiz vardı. Hürriyet-i kelama, hürriyet-i matbuata mâlik idik. İstibdad-ı siyasînin ne demek olduğunu, bin türlü acı tecrübelerle öğrenmeden evvel, istibdad lügatının mânasını öğrenmiş idik. Biz de rüştiyede okumuş isek de o vakitler fıkri-ı istibdad, hükümetin yolsuz harekâtıyla ta rüşdiye talebelerine kadar anlatılmamış idi. Onun için bu tabiri başka mânalarda dahi istimal ettiğimizi itiyad-ı kadîme haml ile mazur görmelidir.

Acib tesadüf, bu akşam matbaadan getirilen hukuk-ı düvel tashihlerinde yine “Geffcken alâ Heffter” tabirine tesadüf ettim. Tabii pek hoşuma giden tabir-i mezkûru ibka eyledim. İnsanların ezvâkıdaki tefâvüte hayret ettim. Benim o kadar hoşlandığım bir tabirden Selahaddin Bey nefret ediyor, ediyor

da bunu “Geffcken’in Heffter üzerine yazdığı haşiye” tarzında bir cümle ile ifade etmek istiyor. Bu da aldığımız terbiye-i fikriyenin tefâvütünden olsa gerek. Mumaileyhin ikinci makalesinde bunu tekrar etmemesi nazar-ı dikkatimi celb etti, zühule haml eyledim. Herhalde kısım-ı evvel üzerine yazacakları hata-savab cedveline bunun tekrar dercinden zühul buyurmayacaklarını ümid ederim.

Müellif-i meçhulun “consulat de la mer” tabirini “şehbenderhane-i bahrî” diye en evvel tercüme eden âcizleri değildir. Biz onu öteden beri öyle müstamel bulduk ve istimalinde devam ettik. Ale’l-husus bunun hata olduğu da müselleme değildir. Hata olsa bile onu başkasında görmeyip de âcizlerinde görmenin sebebi hep o mahud “üveylik”ten geliyor. Çünkü:

و عين السخط تبيد المساويا / و عين الرضا كل عيب كيلة¹⁷

Fransızca “principe” kelimesinin tam mukabili “mebde”dir. Lakin burada “mebde”in mânası başlangıç demek değildir. Eğer bu evvelce taraf-ı âcizîden istimal edilmiş olaydı ittihaz buyurmuş oldukları, “bu kitapta olanlardan her ne ki yenidir [iyi değildir], her ne ki iyidir yeni değildir” kaidesince Selahaddin Bey bunun hata olduğunu beyanda mazur olabilirlerdi. Lakin Sami Bey de o mânaya geldiğini beyan etmiştir.

Ve’l-hâsıl Selahaddin Bey bizi böyle birçok elfâz ile işgal ettikten sonra birtakım fıkraları da aynen yazarak altlarına “anlayan varsa anlatsın!”, “bozuk ibare!” gibi birer cümle ilave eylemiştir. İhtimal ki kitabın bazı yerlerinde kullanılan elfâz, kastedilen meâniyi tamamen ifadeden kasır olsun veyahut vuzuh-ı tammı haiz olmasın. Bu gibi yerlerde tatvilden ihtiraz edilmiş ve siyak u sibak kıraatına itimad olunmuştur. Ez-cümle mumaileyhin en büyük hatalardan addettiği “bi’z-zarure mecburdur” tabiri, “bi-hükmi’z-zarure mecburdur” demek olduğu derkârdır.

Biz de kelamı epey tatvil ettik. Mumaileyhin kısım-ı evvel hakkında vaad buyurdıkları mütalaattan istifade etmek üzere şimdilik bu kadarla iktifa ediyorum. Yalnız kendilerine nasihat etmek gibi bir küstahlığa haml buyur-mamaları şartıyla âcizâne şunu ihtar etmek istiyorum ki eser-i âcizânemin aksâm-ı mütebakiyesini muaheze esnasında biraz daha itina buyururlarsa hatadan vikaye etmek istedikleri mekâtib-i âliyede tedrisâttan bir istifade

¹⁷ “Rıza ile bakarsanız bu, ayıpları örter; öfkeyle bakarsanız bu, kötülüklerin sebebi olur”.

bekleyen vatan kardeşlerimizi (yalnız kendinin kardeşleri değil), diğer bir hataya düşürmemiş olurlar. Bir de kendilerinde âtiyen büyük bir muahız olmak iktidarı görülüyor. Ve diğer zevâtın âsârını da muaheze edecekleri ifadelerinden anlaşılıyor. İşte sairlerine karşı ale'l-husus beynlerinde “üveylîk” gibi bir münasebet dahi bulunmadığı halde girişecekleri muahezâtta tezyif tarikine daha az müracaat etseler mesleklerinde daha ziyade muvaffak olurlar. Kendilerini hürmetle be-nâm etmek de mümkündür. Yoksa ¹⁸“ ضيعة ظم ابي ” sırrına mazhar olurlar¹⁹.

Ahmed Selahaddin'in İkinci Cevabı: “Mahmud Esad Efendi Hazretlerine Cevabım”

Muallim-i hezarfenin şu cevabını mütalaa buyuran zevât, geçen nüshada münderic ikinci makale-i tenkidiyemle karşılaştırmak zahmetini ihtiyar ederlerse, itirazâtımdan kısım-ı azamının meskut bırakıldığını yani zımnen kabul edildiğini görürler. Filhakika o makalede, *Medhal-i Hukuk-ı Düvel*'de, şimdilik göze çarpan ve hatta batan tercüme ve lisan ve mâna hatalarını -ala tariki'l-îcâz-yirmi dört maddede cem etmiş idim. Musannif-i muhterem -tevakki ettiğimi beyan eylediğim tarz-ı mübâhaseyi ihtiyar ile- numara tahtında cevap vermeyecek yalnız dört itirazım hakkında beyan-ı mütalaa buyurmuşlar. O mütalaalar da tamamen yanlış.

Ez-cümle, “Hukuk-ı düvel terkibi ‘Abdullah’ gibi a'lâmdandır, tagayyür kabul etmez” diyorlar. “Abdullah”a bir sagir sıfatı ilavesi icab ettiği zaman “Abdu's-sagirillah” denilmeyip “Abdullahu's-sagir” denildiği gibi hukuk-ı düvele bir sıfat ilave edileceği zaman “hukuk-ı düvel-i umumiyeye”, “hukuk-ı düvel-i hususiyeye” tarzında ifade edilmek lâzım geleceği beyan buyurulmuş. Bu, kıyas-ı

¹⁸ “Babamın hilmi/yumuşaklığı onu kaybettirdi”. Ahmed Selahaddin Bey, ilk yazıda, Ali Şehbaz Efendi'den “eb-i irfânımız”, Mahmud Esad Efendi'den ise “üvey peder” şeklinde bahsetmişti. Bu deyimim, Mahmud Esad'ın bu konudaki alınganlığının bir ifadesi olduğu açıksa da asıl bağlamını tespit edemedik.

¹⁹ *İstişare* yönetimi yazıya şöyle bir not düşmüştür: “Mahmud Esad Efendi hazretlerinin mukaddime-i makalelerinde *İstişare* hakkında ibzâl buyurulan teveccüh ve samimiyete arz-ı teşekkür ederiz. Kendilerini bizden addetmekten hiçbir vakit sarf-ı nazar edemeyiz. Ancak cereyan-ı münakaşada bî-taraf bulunduğumuzu beyan eder ve tenkidât-ı vâkıadan anlaşılacak şey anlaşılmiş olduğundan gelecek nüshamızda Ahmed Selahaddin Bey'in cevabını derc ile mübâhaseye netice vereceğimizi ityân ve muallim-i muhteremin esaslı ve ciddi makalât-ı fazılâneleri ile tezyin-i sahâif etmeğimize inâyet buyurulmak suretiyle kendilerini bizden addetmekte bulduklarının delil-i fiilisine intizâr eyleriz”.

ma'a'l-fâriktir. Abdullah bir zat teşahhus ettirir. Bu ismin ufak bir tadili ve mesela yalnız bir “ya” ilavesiyle Ubeydullah suretine kalb edilmesi evvelki zattan başka bir şahsı irâe eder. Hukuk-ı düvel terkibi bu kabîlden midir? “Hukuk-ı düvel” dediğimiz gibi “devletlerin hukuk ve vezaif-i mütekabilesi”, “hukuk-ı milel”, “hukuk-ı beyne'l-milel”, “hukuk-ı beyne'd-düvel”, “hukuk-ı umumiye-i hariciye” ve hatta “münasebât-ı düveliyenin kâvânin-i ilmiyesi” bile diyebileceğimiz gibi evvelce de izah ettiğimiz vechile Fransızcada da “droit international public”, “droit public international” ve “droit des gens”, “droit public externe” gibi birçok şekillerde de ifade edebiliriz. Ve başka bir ilim anlaşılmaz. La-yetegayyer değildir. Şimdi Abdullah'a benzedi mi?

Ondan başka Muallim, “Millet, din ve mezhep ifade eder” diyordu. Ben de, “Millet bir vahdet-i siyasiye, tarihiye ifade eder. Vahdet-i diniye değil” demiş idim. Muallim sarahaten bir âyet göstermeksizin yemin eder gibi “Kur'an-ı azimü'ş-şan şahid-i âdildir” dedi. Kitab-ı mübini, beynimizdeki kıyl u kâlin ve her mübâhasenin pek fevkinde tuttuğum için, “akliyâtta nakliyât ile istişhâd edilmez. Mamafih nakliyât fikr-i mütercimi teyid etmez” dedim. Muallim-i muhterem, akliyât mukabili zikredilen nakliyâtın dîniyât demek olduğundan tegafül ile “lisanda nakliyât ile istişhâd olunur” diyorlar ve nakliyât ile semâ'iyât murad ediyorlar. Mamafih yine hiçbir istişhâdda bulunmuyorlar. Bu tarzda münazara olmaz. Tayin-i elfâz ile istişhâd vâki olmadı ki kendilerinin neye istinâd ettiklerini anlayalım. “İstişhâd ederim” demekle biter mi? Evvelâ âyet-i kerime zikretmek lâzımdır. Sâniyen bu mebhasde şu suallere de cevap verilmedir:

1- Zaman-ı Saadet'te hey'et-i İslamiye, bir vahdet-i siyasiye irâe ediyor mu idi, etmiyor mu idi?

2- Kur'an-ı azimü'ş-şanın bir suresinde bir mânaya delâlet eden bir kelimenin diğer bir surede başka bir mânaya delâlet ettiği vâki değil midir? Aynı kelimeye siyak u sibaka göre muhtelif mânalar veren müfessirîn-i kirâm ve muhaddisîn-i ızâmın ictihadâtı tahtie mi buyuruluyor?

3- Lisan-ı nâsda her kelime münhasıran Kur'an-ı Kerim'deki mânasıyla mı istimal olunur yoksa başka mânalarda da istimal olunabilir mi?

4- Bir zamanda bir mânaya kullanılan bir kelime mürur-ı zaman ile başka bir mânaya istimal edilemez mi?

5- Millet kelimesini dinî değil siyasî bir mânada istimal eden Büyük Reşid Paşa, şehid Midhat Paşalar [gibi] e'âzım-ı siyasiyyûnumuz; Şinasi, Kemal, Ziya

Paşa gibi üdebâımız hep hata etmiş de yalnız Mahmud Esad Efendi hazretleri mi doğru söylemiş? Bunlar da avam mı?

Berât-ı necâtımız olan Kanun-ı Esası'nın başındaki fermanında, "Bizim aksayı makâsıdımız mülk ü milletimizin servet-i tabiiye ve kabiliyet-i fitriyesinden şimdiye kadar istifadeye mümanaat eden esbâbın izalesiyle" denilirken, Çin ve Hindistan müslümanlarının kabiliyet-i fitriyesinden istifade mi kastediliyordu? Nihayete doğru Kanun-ı Esası'nın "mülk ü milletin bugünkü kabiliyet ve ihtiyacâtına mutabık" olduğu zikredilirken, Fas ve Zengibar'daki müslümanlardan mı bahsolunuyordu?

6- "Lisan kaideden çıkmaz, kaide lisandan çıkar" hakikati, istimal-i nâsın kudretini gösterir ki otuz milyon nüfusun "yaşasın millet!" dedikleri zaman zihinlerinde millet lafzıyla Buhara ve Cava müslümanlarını tecessüm ettirmeyip, Rum ve Ermeni ve Bulgar anâsırına da şâmil bir Osmanlılık kasdetmeleri hatadır da yalnız Muallim hazretlerinin verdiği mâna mı doğrudur?

7- Kendileri gibi medreseden yetişen ve lisan hocası olduğuna şüphe edilmeyen Muallim Naci Efendi merhum, kelimât-ı Arabiyenin bir tasarruf-ı Osmanîsi bulunduğunu beyan ve edillesiyle isbat ediyor. Muallim iddia edebilirler mi ki Türkiye'de müstamel her kelime-i Arabiye behemehal tasarruf-ı Arabîsi vechile istimal edilmektedir?

"Bons office"e "tavassut" demedim. Muallim "meditation"a ne diyeceğini soruyorlar. Ve bu iki kelime arasındaki farkı kestirip atıyorlar. Kendileri Pradier-Fodore'yi okumuş olsalar bu iki kelime için pek kolay hüküm vermezler ve bıçak gibi kesip atamazlar. Mamafih tabir icad etmek lâzımsa birine "arz-ı delâlet-i te'lifiye, muavenet-i i'tilafiye, arz-ı vesat-ı dostâne" diğerine "tavassut, vesat-ı fiiliye, araya girme" demekte hiçbir mahzur görmüyorum. Her halde bunlar ıstılah itibarıyla "mesai-i cemile"den daha muvafıktır.

"Consulat de la mer"i, "şehbenderhane-i bahri" diye tercüme eden gerek kendileri olsun, gerek sair bir zat olsun bu tercüme yanlıştır. İtirazımız şahsa değil, kitaptaki hatiâttadır. Hata, ister re'sen olsun ister ahara tebe'an olsun hatadır. Şayet bir mukabili bulunamayacak ise "bir müellif-i meçhulun *Consulat de la mer* ünvanlı eseri" diye bırakmak daha büyük hata olmazdı ya!

Evvelki makalede ta'dâd ettiğim ibarelerin bozukluğuna, mealsizliğine niçin itiraz etmeyeyim? Bozuk ibareden mâna çıkmaz. Mâna çıkmayınca kitap faydasız olur. Mânası ve meali olmayan bir eser de tenkide uğrar. Bundan tabii ne olabilir? Bu eseri klasik bir kitap diye ele alan ve sevâd-ı sutûr arasında

serâb-ı meal arayan evlâd-ı vatanın vaktine yazık değil mi? “Geffcken alâ Heffter”i pek beğenmişler. Ben bunun yerine “Heffter’in kitabına Geffcken’in yazdığı şerh denilsin” demedim. Bibliyografi bahsinde izah edildikten sonra “Geffcken-Heffter”, “Bonfils-Fauchille” gibi bir suret ihtiyar olunabilirdi. İkinci defa yazmayışım ihtisar içindir. İtiraz ettiklerimden mâadâ o kadar hata var ki ta’dâdı *Medhal*’den büyük bir cild teşkil eder. Ez-cümle, “şehbenderhane-i bahrî”nin biraz yukarısında, “consensus gentium” tabirindeki “consensus”un “conscience” mânasına alınarak, “âlem-i beşeriyetin vicdanı” diye tercüme edilmesi hata-yı fahiştir. Belki de dalgınlıktan tevellüd etmiştir. Şemseddin Sami Bey’in Fransızca lugatına müracaat olunsun dediğim, bu lugatı müsteşhedâtan addettiğim için değil, “bari ona olsun bakılsa idi!” takdirindedir.

Sami Bey lugatında “race” mukabili ta’dâd olunan birçok kelimeler arasında “sülale” de varmış. Sülale mânası da inhisarî değildir. Birçok mâna meyânında mütercim tevafuk edeni intihab edecek.

İkinci, üçüncü tab'lara gelince müellif dilerse beşinci tab'ını da şimdiden matbaaya verebilir. Kimse kimsenin kesesine karışamaz. Mamafih biz yine mütalaâtımızı yazar, evlâd-ı milletin zihnini tağlit olunmaktan vikayeye çalışırız. Mekâtib-i âliyedeki vatan kardeşlerim bu hizmetimi takbih ederlerse sükut ederim.

Şunu da tekrar söylemeye lüzum görüyorum ki tenkidât dokunaklı olsa da ilmîdir, şahsî değildir.

Üstad-ı muhteremin sair ulûmdaki vukuf-ı bî-nihâyesine arz-ı hürmet ve gibta ederim.

Müşarünileyh, zamanımız gençleri gibi yalnız bir ilim ile değil her ilim ile meşgul olmuşlar. Ve tahsilin müdhiş mevâni’le tesâdüm ettiği bir devirde -kendi ifadeleri vechile- Fatih cihetindeki medâris-i ilmiyemizden Pangaltı’da Erkân-ı Harb sınıflarında derse gitmişlerdir. Hayvanat ve nebatata dair eserleri, hukuka, fıkha ait mütalaaları nâfi addolunabilir. Üstad-ı muhterem eğer dilerse -ihtimal ki-Mekteb-i Harbiye’de “sunûf-ı selase ta’biyesi”, “erkân-ı harbiye vezaif-i seferiyesi” derslerini, Tıp Fakültesi’nde fizyoloji ilmini, Mülkiye’de “usul-i maliye”, Hukuk’ta Mecelle, Darülfünun’da tarih tedris buyurabilirler. Fakat bu meziyât-ı âliyelerine rağmen diyebilirim ki Fransızca’yı kuvvetlendirmeden hukuk-ı düvel tercüme ve tedris edemezler. Çünkü hatiât meydanda.

A bon entendeur, salut!²⁰

²⁰ “Ârif olana bir söz yeterli” mânasında bir deyim.